

ELENA COMȘULEA
VALENTINA ȘERBAN
SABINA TEIUȘ

Dictionar

DE EXPRESII ȘI LOCUȚIUNI

Ediție revăzută și actualizată

ȘTIINȚA

prin ilustrările cu citate din scriitori sau din folclor, pe care le-am dat ori de câte ori am crezut de cuviință. Am preluat citate existente în *Dicționarul limbii române* al Academiei Române, atât seria nouă, cât și cea veche, și în *Dicționarul limbii române literare contemporane*, după care am indicat în paranteză numele scriitorilor sau abrevierea Pop. (= popular), când izvorul a fost o culegere de poezii populare. Dacă au lipsit astfel de exemple din dicționarele amintite și am considerat necesar, am creat noi texte scurte, care nu poartă nicio indicație de autor în paranteză.

Expresiile și locuțiunile sunt valoroase nu numai prin expresivitatea pe care o imprimă vorbirii, făcând-o mai variată, mai plastică, mai atractivă, ci și prin faptul că în unele dintre ele s-au conservat și s-au transmis astfel până la noi o serie de cuvinte pe care acum le găsim doar în acele construcții. Luate separat, ele nu mai semnifică nimic pentru vorbitorul de astăzi. De exemplu: **BÂRZOI, BUZĂU, CALIMERA, CHEREM, FOFÂRLICA, HAC, LELA, ȚÂRÂITA**. Cuvintele-titlu de acest fel poartă indicația în **expresii**, pusă între paranteze.

Autorii

A

A

de la "A" (până) la "Z" = de la început până la sfârșit; de la alfa la omega. 1

ABRAȘ, -Ă adj. "(despre cai) năruș; (despre oameni) rău, violent; (despre acțiunile omului) nereușit, neizbutit"

a ieși abraș = a nu izbuti, a eșua. *S-au gudurat pe lângă români, doar i-a înșela, după obicei, dar, ieșind abraș, a luat în sfârșit calea lungă și sucită a giudecății.* (Alecsandri) 2

ABSTRACTIE

a face abstracție = a nu lua în considerație, a lăsa la o parte, a ignora. 3

ABSURD

prin absurd = admițând un raționament fals. 4

AC

a avea (sau a găsi) ac de cojocul cuiva = a avea mijloace potrivite pentru a înfrâna sau a pedepsi pe cineva. 5

a călca (sau a umbla) ca pe ace = a merge încet, cu grijă, șovăind. 6

a căuta acul în carul cu fân = a căuta ceva greu sau imposibil de găsit. 7

ACASĂ

așa (sau acum) mai vii de acasă, se spune cuiva când revine asupra unei erori, adoptând o atitudine mai conciliantă, mai realistă, sau cuiva care începe să vorbească pe înțeles, clar. *Ei, așa mai vii de-acasă. Bravo! Zi-i înainte!* (Caragiale) 8

ACATIST s. n. "imn și slujbă bisericească ortodoxă în cinstea Fecioarei Maria sau a altor sfinți"

a da acatiste (sau un acatist) = a cere preotului să se roage Sfintei Fecioare pentru cineva sau ceva. 9

ACCENT

a pune accentul pe ceva = a-i da o atenție deosebită; a scoate în evidență. 10

ACHIZIȚIE

a face o achiziție = a procura, în condiții avantajoase, un lucru rar, de preț. 11

ACOLO

ce am eu (ai tu etc.) de-acolo? = ce mă (te etc.) privește? ce avantaj am din aceasta? *Las' să mă cheme cum m-a chema; ce ai dumneata de-acolo?* (Creangă) 12

ce faci acolo? = cu ce te ocupi în momentul de față? 13

fugi de-acolo!, se zice când cineva nu crede ceea ce i se spune. 14

până acolo... = până la situația (care depășește limita). 15

ACOPERI

a acoperi terenul = (despre sportivi) a fi activ permanent pe terenul de joc (peste tot unde este nevoie). 16

ACOPERIRE

a avea acoperire = a nu putea fi învinuit pentru o acțiune săvârșită conform unei indicații sau dispoziții. 17

ACORD

a fi (sau a cădea) de acord = a se învoi la ceva, a aproba ceva. 18

de acord! = bine! ne-am înțeles! așa să fie! 19

de comun acord = în perfectă înțelegere. 20

ACRI

a i se acri (cu sau de ceva) = a se plictisi, a se sătura (de...) *Li se acrise tot umblând încoace și încolo prin pădure.* (Ispirescu) 21

ACRU

a-i fi acru sufletul de... = a fi plictisit, sătul de... 22

ACT

a lua act de ceva = a afla sau a fi informat despre ceva. 23

ACTIV

a avea ceva la activul său = a fi autorul unei acțiuni nepermise, nelegale, grave. 24

ACTUALITATE

de actualitate = care se petrece în clipa de față, care corespunde prezentului; care este de mare interes. 24a

ACUM

acu-i acu = a sosit clipa hotărâtoare. *Ei, Călin, acu-i acu/ Ca să-ți încerci norocul.* (Eminescu) 25

ADAM

de când cu moș Adam = de foarte multă vreme. 26

ADĂPOST

a pune ceva la adăpost (de...) = a feri ceva de un neajuns, de o amenințare. *Satul Florești, împrăștiat ca toate satele de munte, se ascundea între coline, pus parcă la adăpost de vremuri grele.* (Brăescu) 27

ADÂNC

(a ajunge, a trăi etc.) până la adânci bătrânețe = (a trăi) până la o vârstă înaintată. 28

din adâncul sufletului (sau al inimii, al ființei) = foarte mult, din tot sufletul. *Și-ți mulțumesc... din adâncul sufletului pentru bunătatea ce ai.* (Ispirescu) 29

ADICĂ

la (o) adică = a) la drept vorbind, de fapt, în realitate. *Eu am ambiț, domnule, când e vorba la o adică de onoarea mea de familist.* (Caragiale); **b)** în momentul

hotărâtor, la nevoie. *Na-ți-o bună, zise Trăsnea, când la dică (=adică), nu-i nimeni-că.* (Creangă) 30

ADIO

a-și lua adio de la ceva = a socoti ceva ca pierdut pentru totdeauna. 31

ADRESĂ

a greși adresa = a avea o părere greșită despre cineva sau ceva, a se înșela asupra cuiva sau a ceva. 32

a spune ceva la adresa cuiva = a spune ceva cu privire la cineva. 33

ADUCE

a aduce vorba despre... = a pomeni despre..., a îndrepta discuția spre... 34

a o aduce bine (din condei) = a-și potrivi vorbele cu dibăcie, a fi diplomat în exprimare. 35

AER

a avea aerul că... = a da impresia că... *Are aerul că nu observă nimic din jur.* 36

a fi (sau a rămâne) în aer = a se afla într-o situație critică, a nu avea niciun sprijin, nicio perspectivă. 37

a lua aer = a ieși la plimbare, a se plimba. 38

a-și da aere = a lua o atitudine de superioritate, a se îngâmfa, a se fâli. 39

în aer liber sau la aer = într-un loc neacoperit, afară. 40

AFARĂ

a da afară = a) a exclude, a elimina. *Din lucrarea scrisă am dat afară un pasaj;*

b) a concedia dintr-un post. *Pe tatăl lui l-au dat afară de la întreprindere.* 41

din cale-afară = peste măsură, neobișnuit de... *Încă n-am văzut așa femeie, să plângă de toate; era miloasă din cale-afară.* (Creangă) 42

AFIRMATIV

în caz afirmativ = dacă se va întâmpla așa. 43

AFLA

a se afla în treabă = a interveni într-o discuție sau într-o acțiune, fără să fie necesar și fără să aducă vreo contribuție. 44

AGHIOS s. n. "cântare din liturghie, cântată, de obicei, monoton"

a trage (la) aghioase = a) a cânta monoton și târăgănat. *De veselie, trase niște aghioase c-un glas târât, de amuți gălăgia șezătoarei.* (Delavrancea); **b)** a sforăi, a dormi. *Dormi, ce-ți pasă! Tutun ai tras destul, acum te-ai pus să tragi la aghioase!* (Caragiale) 45

AICI

aici i-aici sau aci-i aci = acum e momentul hotărâtor; acu-i acu. *Așteptând rezultatul, îmi spuneam: aici i-aici.* 46

a se duce pe-aici încolo = a pleca fără ca alții să știe încotro s-a dus. 46a

(a fi) cât pe-aci = (a fi) aproape să..., gata-gata să... Era cât pe-aci să cadă, dar l-am ținut. 47

până aici! = destul! ajunge! 48

pe-aici ți-e drumul!, se spune celui pe care vrei să-l determini să plece sau despre cel care tocmai a plecat (pe furiș). 49

AIUREA

a vorbi aiurea (sau **într-aiurea**) = a vorbi fără sens și fără rost. 50

AJUNGE

a ajunge bine = a dobândi succese, a reuși, a prospera. 51

a ajunge rău = a decădea. 52

a-l ajunge pe cineva mintea (sau **capul**) = a putea judeca, a pricepe, a ști ce să facă într-o anumită împrejurare. *Acu nu mă mai ajunge capu ce-i de făcut.* (Sadoveanu) 53

AJUNS

de ajuns = destul, suficient. 54

de ajuns și de rămas = din plin, din belșug. 55

AJUTA

a-l ajuta pe cineva puterea (sau **capul, mintea** etc.) = a avea capacitatea fizică sau intelectuală de a face un anumit lucru. *Să-mi dea ajutor la trebi, după cât îl ajută puterea.* (Creangă) 56

(mai) de Doamne-ajută = cu care te mulțumești în lipsă de ceva mai bun, mai de seamă. *N-apucase calul să se depărteze o bucată mai de Doamne-ajută, că iată zmeoaica iară îi ajunge.* (Ispirescu) 57

ALA-BALA interj.

ce mai ala-bala? = ce se mai întâmplă? ce mai e nou? *Se dusesse... să vază ce mai ala-bala pe la flăcăii ce stau la pândă.* (Ispirescu) 58

ALĂTURI

a fi alături de cineva = a fi solidar cu cineva. 59

a nimeri (sau **a fi, a merge, a călca**) **alătura cu drumul** = a greși în comportare, în păreri etc., a se abate de la calea dreaptă, a fi necinstit. 60

ALB

a duce zile albe (cu **cineva**) = a trăi liniștit, în bună înțelegere cu cineva. *Tot zile albe duc?* (Delavrancea) 61

a-i ieși cuiva peri albi = a îmbătrâni din cauza necazurilor, a greutăților, a supărărilor. *Mi-o ieșit peri albi de când am fată mare.* (Alecsandri) 62

a-i scoate cuiva peri albi = a-i face multe neajunsuri, supărări, a-l săcăi, îmbătrânindu-l. *Duceți-vă de pe capul meu că mi-ați scos peri albi de când ați venit.* (Creangă) 63

a mânca o pâine albă = a-și câștiga ușor existența, a o duce bine. 64

a ridica (sau **a scoate**) **steag alb** = a se preda, a cere pace. 65

a se face ziuă albă = a se lumina complet; a fi plină zi. *Făcându-se ziuă albă, vulpea iese la marginea drumului.* (Creangă) 66

a semna în alb = a-i acorda cuiva încredere deplină. 67

ba e albă, ba e neagră, se spune la adresa celui care se contrazice. 68

cusut cu ață albă = care se vede că este fals, mincinos. *Acest "unde ești?" prea e cusut cu ață albă.* (Delavrancea) 69

nici albă, nici neagră = nici așa, nici așa, nicicum; fără multă vorbă. 70

noapte albă = noapte petrecută fără somn. 71

ALBASTRU

cu (sau **de**) **sânge albastru** = de neam mare, de familie nobilă. *Puscăriașul frumos din Cotroceni și revoluționarul cu sânge... albastru se îmbrățișaseră și plângeau.* (G.M. Zamfirescu) 72

e cam albastru = e cam rău, cam neplăcut, situația e cam dificilă. 73

ALEGE

alege până culege = alege mult, până ce i-o iau alții înainte, rămânându-i partea cea mai proastă. *Eu gândesc că tot om alege, om alege, pân-om culege.* (Creangă) 74

ALEGERE

la alegere = după cum vrea fiecare. 75

ALES

pe alese = după plac, la alegere. 76

ALFA

a fi alfa și omega (**alfa și omega**, numele primei și, respectiv, ultimei litere a alfabetului grecesc) = a fi începutul și sfârșitul, a fi cel mai important, mai de seamă, mai mare. 77

de la alfa la omega = de la început până la sfârșit. 78

ALT

alte cele = alte lucruri, altceva. *De alte cele-n lume / N-aveai vreme să întrebi.* (Eminescu) 79

ALTUL

alta acum!, expresie prin care se exprimă dezaprobarea față de o propunere sau de o veste neașteptată. 80

nu de alta = nu din alt motiv. 81

AMAN s. n. (în expresii)

a fi (sau **a ajunge**) **la aman** = a fi sau a ajunge într-o situație dificilă, într-o încurcătură; a fi la strâmtoare. *Filosof de-aș fi — simțirea-mi ar fi vecinic la aman!* (Eminescu) (Cuvântul era folosit de turci, mai ales când implorau să li se cruțe viața, fiind învinși în bătălii.) 82

a lăsa pe cineva la aman = a-l părăsi tocmai când are nevoie de ajutor. 83

AMAR

a-i face cuiva zile amare = a-i face neplăceri, necazuri. 84

a-și înghiți amarul = a suferi în tăcere. 85

a-și mânca amarul împreună cu cineva = a duce un trai greu împreună cu cineva. *Ei se hotărâră ca să nu se despartă și să rămâie să-și mănânce amarul împreună.* (Ispirescu) 86

pâine amară = mijloace de existență câștigate cu multă trudă; viață grea. 87

AMBIȚIE

a pune pe cineva (sau **a se pune**) **la ambiție** = a (se) ambiționa. 88

AMIAZĂ

ziua-n amiaza mare = în plină zi. *Hai, scoală... e ziua-n amiaza mare.* (Eminescu) 89

AMINTE adv. (în expresii)

a-i fi cuiva aminte de ceva = a dori să facă ceva, a avea chef de ceva. *După ce a dormit bine, acum i-i aminte de o plimbare.* 90

a lua aminte = a ține seamă de ceva, a nu trece cu vederea. *Stăpâna mea, ia aminte că cântările-s cuvinte între inimi despărțite.* (Conachi) 91

a(-și) aduce aminte = a-i reveni (sau a face să-i revină cuiva) ceva în minte, a(-și) aminti. *Ea trebui de el în somn /Aminte să-și aducă.* (Eminescu) 92

AN

an de (sau cu) an = în fiecare an, mereu. *An cu an împărăția tot mai largă se sporește.* (Eminescu) 93

cu anii = ani mulți, vreme îndelungată. *Ei nu se mai văd cu anii.* 94

la anul = în anul viitor. *Dacă la toamnă tot nu s-o putea, atunci la anul pe vremea asta, și tot trebuie să se termine odată.* (Dumitriu) 95

ANA

a trimite pe cineva de la Ana la Caiafa = a trimite pe cineva de la unul la altul, fără a-i rezolva problemele. (Ana și Caiafa au fost preoți, judecători evrei; Ana l-a trimis pe Hristos la Caiafa să-l judece, iar acesta l-a trimis la Pilat.) 96

ANANGHIE s. f. (în expresii), cuvânt împrumutat din ngr. **anánki** "nevoie"

a fi (sau a se afla) la (mare) ananghie = a fi într-o situație grea, încurcată. *Ești la ananghie, Ahile... Eu am un plan care te poate scăpa.* (Bart) 97

ANCORĂ

a arunca ancora = a ancora o navă; a se opri. 97a

a ridica ancora = **a)** a pregăti o navă de plecare, ridicând ancora care ține nava lângă țărm; **b)** se spune când cineva dă semnalul de plecare dintr-un loc. 98

ANSAMBLU

în ansamblu = în general, în linii mari. *În ansamblu, cartea este bine scrisă.* 99

ANTREPRIZĂ

a da (sau a lua) în antrepriză = a da cuiva, întreprindere, antreprenor, (sau a lua de către cineva) o lucrare spre a fi condusă și executată. 99a

APARENȚĂ

a salva aparențele = a reuși să dea unei situații, unui fapt etc. o înfățișare care să ascundă fața neplăcută a lucrurilor, a face să se creadă că ceea ce pare este adevărat. *Erau certați, dar în societate salvau aparențele, vorbindu-și cu amabilitate.* 100

în aparență = judecând după cum pare a fi ceva. 101

APARIȚIE

a-și face apariția = a apărea. 102

APĂ

a băga pe cineva la apă = a-i face un mare necaz, o mare neplăcere. 103

a căra apă la fântână (sau la puț) = a face un lucru inutil. 104

a fi toți o apă (și un pământ) = a fi la fel, a fi de o seamă. *Îmi place egalitatea... Cer să fim toți o apă.* (Ghica) 105

a-i da cuiva apă la moară = a face ca cineva să aibă noi motive pentru a continua să susțină sau să facă un lucru, a-l stimula. 106

a-i lăsa gura apă = a dori mult ceva (mai ales o mâncare). 107

a-i lua (sau a-i tăia) cuiva apa de la moară = a-l priva de anumite avantaje de care se bucura, a-i crea greutate în a continua ceva. 108

a-i veni cuiva apa la moară = a se schimba împrejurările în favoarea sa, a începe să-i meargă bine. *Îi venise acum și lui Dănilă apa la moară.* (Creangă) 109

a-l lăsa pe cineva în apele lui = a nu-l deranja, a-l lăsa în pace. *Orice mângâiere a mea era de prisos. L-am lăsat în apele lui.* (Sadoveanu) 110

a-l îmbăta pe cineva cu apă rece = a-l încânta cu făgăduieli deșarte, a-l amăgi. 111

a nu avea (nici) după ce bea apă = a nu avea ce mânca, a fi foarte sărac. 112

a nu fi în apele lui sau a nu fi în toate apele = a fi abătut, indispus. *Iorgule, ...ai ceva care-mi tăinuiești... Nu ești în apele dumitale.* (Alecsandri) 113

apă de ploaie, se spune despre ceva fără valoare, lipsit de conținut, de temei, de seriozitate. *Ordinul dat de dumneavoastră e apă de ploaie.* (Camil Petrescu) 114

a ști (sau a vedea) în ce ape se scaldă cineva = a cunoaște gândurile sau dispoziția cuiva. 115

ca pe apă sau ca apa = (în legătură cu "a ști", "a vorbi", "a spune") curgător, fluent; pe dinafară, pe de rost. 116

trebuie să mai treacă (sau să curgă) (multă) apă pe gârlă (sau pe vale) = se va scurge sau va trebui să se scurgă mult timp. *Trebuie să mai treacă multă apă pe Moldova, până ce-i învâța tu atâtea.* (Sadoveanu) 117

APEL

a face apel la cineva = a solicita ajutorul cuiva. *A trebuit să facă apel și la bărbatul ei.* (Rebreanu) 118

APLECA

a i se apleca = a căpăta o indigestie; a i se face greață. *Era foarte greșos: te miri din ce i se apleca.* (Caragiale) 119

APLICA

a aplica cuiva o corecție = a-l pedepsi cu bătaia. 119a

APOI

de joi până mai (de-) apoi = mereu, la nesfârșit; fără termen fix. *Amâna din zi în zi și de joi până mai de-apoi.* (Creangă) 120

APOSTOLICEȘTE

a se plimba apostolicește = a merge pe jos, cu piciorul (ca apostolii). *De două ceasuri de când ne plimbăm apostolicește prin dealuri și prin văi, nu ne hrănisem decât cu priveliști poetice.* (Alecsandri) 121

APROAPE

aproape de mintea omului = ușor de înțeles. 122

APROPRIA

a nu te putea apropia de ceva = a nu reuși să obții, să cumperi ceva (din cauza prețului ridicat). 123

a nu te putea apropia de cineva = a nu reuși să vorbești, să te înțelegi cu cineva (din cauza situației sau a caracterului său). 124